

Олександр Клековкін

Доктор мистецтвознавства, професор, завідувач відділу естетики, Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України

Olexander Klekovkin

Doctor of Art Studies, Professor, Head of the Department of Aesthetics, Modern Art Research Institute of the National Academy of Arts of Ukraine

e-mail: olehander@gmail.com | orcid.org/0000-0002-3481-2790

Київський «інцидент»

Війна статусів

The Kyiv “Incident”

A War of Statutes

Анотація. Дослідження присвячено *реконструкції та аналізу* «київського “інциденту”» (1908), який став маркером нового типу конфлікту в театральному житті, а також сформував нову диспозицію у самій театральній спільноті. Зміст інциденту — відмова акторів виконувати виставу, поки у залі перебував театральний журналіст П. Ярцев (1870–1930). «Інцидент», який сколихнув театральну спільноту, широко обговорювали на шпальтах загальноросійської преси у 1908–1910 роках, йому було присвячено десятки коротких повідомлень і дискусій, однак у наукових дослідженнях його хоч і згадували, але ніколи не аналізували з точки зору зміни статусів і диспозицій: дослідники здебільшого звертали увагу на протистояння «прогресивної» естетичної думки *столичного рецензента і відсталі провінції*, отже, можливо, несвідомо, опинялися у пастці «руського міра»; подеколи, навпаки, журналіста, який спровокував конфлікт — *Петра Михайловича Ярцева* (1870–1930) — зараховували до протилежного табору, до представників консервативного смаку (насправді, естетичний смак якогось із журналістів не має жодного значення, поки не стає фактором доведеного впливу або маркером прихованої колізії). Проте свідки й учасники «інциденту» залишили достатньо слідів, щоби проаналізувати його як маркер нових тенденцій у театральній культурі — зокрема у формуванні нових стосунків між театром і театальною журналістикою, тим більше, що такі «інциденти» траплялися у цей період не лише у Києві. Отже, явище стало поширеним і виявило новий тип конфлікту. Істотну роль у формуванні нової диспозиції відіграв А. Кугель, редактор петербурзького журналу «Театр и искусство». Перетворившись із місцевої події на загальноросійську театральну війну статусів, «київський “інцидент”» став маркером конфліктів нового типу (столиця — провінція, мистецтво — преса). Рішення суду на користь преси стало *прецедентом*, який визначив *нові правила гри і межі дозволеного* у стосунках театру і преси.

Ключові слова: театральна журналістика (критика) П. Ярцева, театральна журналістика (критика) А. Кугеля, дискурс критики, статус критики, «київський інцидент».

Проблемною ситуацією у «київському “інциденті”» є його зміст: *що сталося?* Локальний конфлікт, зумовлений особистими смаками і характерами його учасників? Зіткнення прогресивних і консервативних тенденцій у мистецтві? Війна статусів, провінції і столиці?

Аналіз досліджень і публікацій, в яких обговорювався «київський “інцидент”», свідчить про те, що, незважаючи на значний обсяг присвячених йому коротких повідомлень і згадок, дослідники здебільшого звертали увагу на протистояння «прогресивної» естетичної думки *столичного рецензента і відсталі думки провінції*, отже, — можливо, несвідомо — опинялися у пастці «руського міра»; подеколи, навпаки, журналіста, котрий спровокував конфлікт — *Петра Михайловича Ярцева* (1870–1930) — зараховували до протилежного табору, до представників консервативного смаку (насправді

естетичний смак якогось із журналістів не має жодного значення, поки не стає фактором доведеного впливу або маркером прихованої колізії). Водночас свідки й учасники «інциденту» залишили достатньо слідів, щоби проаналізувати його як маркер нових тенденцій у театральній культурі, зокрема у формуванні нових стосунків між театром і театальною журналістикою, тим більше, що такі «інциденти» траплялися у цей період не лише у Києві, отже, явище стало поширеним і виявило новий тип конфлікту.

Мета дослідження — *подвійна: реконструювати «київський інцидент» 1908 року і проаналізувати його як подію, що виявила новий тип конфлікту у театральному житті, а також сформувала нову диспозицію усереднені театральної спільноти.*

Методологія дослідження базується на *принципах*, закладених працями дослідників інтелектуальної

влади (Р. Дебре, Ж. Леклерк, М. Фуко та ін.), а також на принципах аналізу події [11].

Наукова новизна дослідження визначається реконструкцією «київського «інциденту»» та його аналізу як війни статусів.

Виклад основного матеріалу базується на численних повідомленнях київської, петербурзької і московської преси, представлених у розвідці лише частково.

1908 року Абрам Рафаїлович Кугель, редактор петербурзького видання «Театр и искусство», несподівано став бити на сполох, пророкуючи, що «київський інцидент з місцевого загрожує перетворитися на загальноросійський» [10, с. 684–685]. Про переляк столичного часопису свідчить публікація матеріалу не в постійній рубриці «Слухи и вести», як належало, з огляду на скандальний характер «інциденту», але на початку номера — як передову статтю; крім того, медійний супровід «київського інциденту» у наступних номерах також свідчить про його значення для театральної спільноти.

Сам «інцидент» стався 21 вересня 1908 року, про що київські театральні журналісти одразу ж доповіли телеграмою самому (!) А. Кугелю: «Сьогодні, перед початком ранкової вистави у театрі “Соловцов”, зі сцени було прочитано вимогу дирекції театру, викликану заявою артистів трупи про видалення з театру рецензента “Киевской мысли” з погрозою в іншому випадку припинити виставу, повернувши публіці гроші. Вважаючи, що подібна заява порушує елементарні правила коректності по відношенню до представників друкованого слова, ми, що нижче підписуємося, звертаємо на цю обставину увагу Ради Театрального Товариства. Театральні рецензенти: Н. Ніколаєв, І. Джонсон, С. П. Померанцев, М. Рабінович, І. Дріліх, М. Ейшіскін» [13, с. 676].

23 вересня 1908 року київська газета «Рада» повідомила про «інцидент у театрі “Соловцов”»: «В неділю, вдень, перед початком спектаклю (“Гроза”) режисер театру В. Дагмаров прочитав зі сцени заяву трупи про те, що, як рецензент “Киевской мысли” д. Ярцев не піде з театру, артисти не гратимуть і спектаклю не буде. На д. Ярцева артисти незадоволені за надзвичайно *гострий тон* його рецензій. Тоді всі присутні в театрі рецензенти: “Киевской мысли” П. Ярцев, “Киевских вестей” І. Джонсон, “Киевлянина” Н. Ніколаєв, “Театра и Искусств” М. Рабінович, “В мире искусств” І. Дріліх та “Последних новостей» С. Померанцев обурені такою заявою повиходили з театру. Обміркувавши інцидент, вони віддали його на суд громадянству, висловивши 22 сентября листами до газет свій протест проти такої форми реагування на рецензії П. Ярцева. Окрім того, згаданими рецензентами повідомлено телеграмою про інцидент в “Русское Театральное О-во”. Рецензента нашої газети д. *Liter’и* тоді в театрі не було і до колективного протесту рецензентів він прилучився другого дня, про що оголосив своїм листом, надрукованим у київських російських

газетах. Виявляється, що д. Дагмаров був уповажнений на такий вчинок зовсім не од усїєї трупи, а тільки від частини її. Друга ж частина артистів, на чолі з головним режисером Н. Савіновим, через газети протестує проти вчинка В. Дагмарова» [8, с. 4].

Однак на цьому «інцидент» не було вичерпано, адже 28 вересня «Рада» видрукувала переможний лист журналістів: «В. ш. п. Редакторе. Ми, нижче підписані, заявляємо д.д. артистам, які підписалися під останнім своїм листом з пропозицією попросити вибачення, що з постановою про це наш товариш, П. М. Ярцев, поклався на нас. Ми ж, задовольняючись самим бажанням д.д. артистів перепросити д. Ярцева за привселюдно зроблену йому і всій пресі образу, вважаємо інцидент вичерпаним. А коли д.д. артисти все ж таки схотять просити в д. Ярцева вибачення, то всі дальші вчинки ми цілком покладаємо на волю і такт д.д. артистів. І. Джонсон, І. Дріліх, Н. Ніколаєв, А. Пахаревський (*Litera*), С. Померанцев, М. Рабінович, М. Ейшіскін» [16, с. 4].

Того ж дня газета «Киевлянин», відома здебільшого своєю українофобією, від скандалу відмежувалася, хоча й видрукувала листи двох груп акторів. У першому листі було сказано: «Не відмовте дати місцем наступним рядкам: Ось точна редакція зробленої нами заяви перед виставою 21 вересня (Гроза) вранці. “Зважаючи на надзвичайно образливі для театру і для нас газетні нападки у *грубій формі і тоні* п. Ярцева, ми просимо вас, Ісаак Езровичу, оголосити публіці, що поки п. Ярцев сидить у театрі, ми не можемо вийти на сцену і спокійно робити свою справу”. Заява ця і була прочитана зі сцени...». У наступному листі інша група акторів, поділяючи обурення своїх товаришів, заявила про свою незгоду з формою, в яку воно вилилося [21], а далі «Киевлянин» у кількох числах друкував листи від імені акторів, журналістів, перетворюючи «інцидент» на пригодницький серіал, хоча, по суті, нові серії нічого нового не додавали до попередніх.

28 вересня на київські події відгукнулося і видання Кугеля, та ще й із такою повнотою, на яку раніше українському театрові годі було сподіватися: «Ми отримали від п. Дуван-Торцова наступну телеграму з приводу інциденту з п. Ярцевим <...>. Артисти театру “Соловцов”, які брали участь у протесті, котрий викликав інцидент з п. Ярцевим, не обстоюючи своєї правоти щодо форми допущеного ними протесту проти образливих для театру та для їхньої людської гідності його газетних відгуків, запропонували п. Ярцеву всю справу у повному обсязі, як за формою, так головним чином по суті, передати на розгляд *третьєського суду*. П. Ярцев третейський суд відхилив. <...> Не можна не визнати, що м. Ярцев має відомі підстави відхилити *третьєський розгляд*. Актори, реагуючи на рецензії п. Ярцева, завдали йому образу і тим самі привласнили собі “вищий суд”, і отже повинні нести всі наслідки свого рішення». А далі — найважливіше: «... якщо рецензент стане

«судитися» за рецензії, то 1 годину буде писати рецензію, а 24 години позиватися». Далі у витягах наведено відгук деяких журналістів і театральних діячів з приводу інциденту: «Думаю, що Дуван-Торцов — хвора людина»; «нечувана річ, щоб, наприклад, письменники вилучили зі свого середовища критика, який їм неприємний. <... > весь благородний артистичний світ мусить бути ображеним вчинком київської трупи»; «в усій цій історії обурює корпоративність скандалу [корпоративність скандалу трупи]» [9, с. 665] і т. ін.

У тому самому номері було видрукувано і стаття самого (!) Кугеля, в якій, вдаючи об'єктивність, він розлого виклав фабулу і процитував кілька документів, зокрема лист київських акторів, які скаржилися на *завжди образливий тон дописів п. Ярцева*, що зачіпає їхню людську гідність, на його вирази на кшталт «грати так — те саме, що займатися любов'ю наодинці» та ін. Виклавши фабулу, Кугель непомітно здійснив *підміну предмета конфлікту*. «Між нами кажучи, — жартував він — яка ж радість бути театральним критиком, якщо хабарів не брати, до жуанством не займатися і від афер триматися осторонь? Єдине, що наповнює життя рецензента, який не бере хабарів і чужого до різного виду шантажів — це усвідомлення своєї незалежності, своєї, якщо хочете, абсолютної свободи: від чого завгодно в театрі загорятися, чим завгодно подум'яніти, на що завгодно відгукуватися усією, доступною душею, і так само всю злобу за наругу над «святим мистецтвом» вилити на негідних» [13, с. 678]. А далі, сформувавши співчуття до театрального журналіста, перейшов до залякування: «Він [театральний журналіст] піде з театру <... >. Театр залишиться без критики» [13, с. 679] (міг би додати — без критики, як в античному театрі, у театрі середньовіччя і далі, аж до XIX століття). Переконавши пояснивши, чому театрові без рецензій не жити, нарешті підійшов до найголовнішого: «Так, панове, якщо ви не створите у театрі зручних, лагідних, приємних умов для існування незалежної рецензії, <... > вона піде [з театру]». І фінал: «Я вважаю, що вона [київська історія] нанесла страшний удар не лише п. Ярцеву або комусь іншому, а рецензії взагалі <... >. Панове! Зізнайтеся, що друкованим органам, а не лише п. Ярцеву, нанесено образу» [13, с. 679]. У тому самому номері, після статті Кугеля було подано ще й підбірку матеріалів, що мусили засудити акторів, а також колаж цитат із текстів п. Ярцева, із яких читач мусив зрозуміти, що бідолашний п. Ярцев став жертвою несправедливого цькування провінційних акторів.

Підігріваючи скандал, часопис Кугеля на кількох шпальтах продовжив обговорення «київського «інциденту»», акцентуючи образу, завдану журналісту акторами і звинувачуючи їх у тому, що вони «позбавили його елементарного права — пересування» [10, с. 684]. Видання обурювалося також тим, що «випадки невдоволення рецензентами траплялися у Києві і раніше» [10, с. 684] (!), навело кілька листів на підтримку

акторів від житомирського театру, від зборів акторів петербурзьких театрів, але на завершення — майстерний фінал: «Цей випадок показує, як живо відчувається потреба у Спілці театральних критиків» [10, с. 685]. У наступних числах було видрукувано передову статтю про необхідність створення постійного суду честі при спілці театральних критиків, звернення трупи театру «Соловцов» до артистів петербурзьких театрів з подякою за підтримку, повідомлення про «чергову «порцію»» від п. Ярцева, знову образливі цитати з текстів п. Ярцева, нейтральний коментар київського губернатора графа Ігнат'єва...

Навряд чи у березні 1909 року несподіванкою стала для Кугеля резолюція з'їзду режисерів, в якій сценічні діячі закликали журналістів з повагою ставитися до сценічного мистецтва та його діячів, «ближче ознайомлюватися з технічними умовами сценічної роботи і щоби критичні відзиви писалися не поспіхом». Резолюцію Кугель охрестив як *неправильну і недоречну*, адже оцінювати критику слід не за тим «визнають або не визнають її користь ті, кого критикують, а потребами суспільства» (про потреби суспільства Кугель, зрозуміло, знав більше, а тому й завершив висновком про те, що «вступна частина резолюції свідчить про недостатньо зріле і неспокійне ставлення з'їзду до цього питання», що сам з'їзд був «публічним змаганням самої критики у режисерських питаннях», а «прагнення з театрального критика зробити товариша та помічника режисера абсолютно не відповідає поняттю про *театральну критику, як про самостійне мистецтво*» (!) [25, с. 215].

Після резолюції з'їзду і відповіді Кугеля газетярі заметушилися: одні стали поводитися стриманіше, інші, навпаки, виступати ще агресивніше, що й засвідчила інформація, видрукувана Кугелем: «Із Києва нам пишуть: «п. Ярцев знову ледь не став героєм дня. Він написав рецензію про театр Кручиніна, яку жодна газета — ні «Киевская Мысль», ні «Киевские вести» — не знайшли можливим надрукувати: до того вона була непристойною за тоном. Дуже швидко завойовуючи геростратову славу, п. Ярцев, коли не лається, пише тягуче і туманно. Тому, мабуть, і лається»» [17, с. 634].

Про те, чи й справді мали намір митці «просити в д. Ярцева вибачення» свідчать листи, підписані відомими київськими акторами і видрукувані газетою «Рада» 13 листопада 1908 року: «Вам забажалося наш поклик зрозуміти, як «предложеніє печати поискать совместно способы извиниться перед нею за неудачную форму протеста против Вас направленную»... Хотілося б думати, що це непорозуміння... Ніхто з нас не змішував Вас з печаттю. Змисл нашого поклику — бажання розв'язати нашу суперечку *третьейским судом*. Змисл Вашої відповіді — ухилення од такого суду. <... > Наше право бути обуреними — ось що хотіли ми віддати на увагу і перевірку *третьейского суду*. Обстоювати ж форму, у якій воно вилилось, ми не мали на думці і самі поставились до неї

негативно, як тільки уляглося наше — і це ми підкреслюємо — *законне обурення*» [20, с. 4].

28 грудня з'ясувалося, що рахунок до п. Ярцева мали не лише актори театру «Соловцов», що й засвідчив відгук Л. Старицької-Черняхівської: «Перечитавши рецензії „славновісного“ д. Ярцева, якому артисти театру „Соловцов“ дали добру нагоду „без всякої драки попасть в большие забияки“, ми бачимо, що <...> за основу своєї „всекритики“ д. Ярцев поклав тезис: „всему недоволен“. Незадоволений трупом Соловцова, оркестром Черняхівського, „премьерской развратной игрой“ д-ки Пасхаловой, виставою художників „Звено“, школою д. Лисенка, — одно слово — „всему недоволен“, — і більш нічого! Звичайно — про смак не сперечаються! Але коли критик, на кшталт Щедріновського помпадур, може вигукувати тільки одну фразу: „всему недоволен“, то зрештою писанина його стає просто... нудною і демонічне перо столичного рецензента втрачає свою убийчу отруту! Та що поробиш, — не може інакше й бути. Уявіть собі столичного франта, що приїхав у провінцію, — фігура відома, — бажаючи підкреслити ніжність свого аристократичного смаку, — *франт фекає на все те, що бачить в провінції* <...>. І лякаються сердешні провінціальні людиці, потрапляючи *столичному франтові*. Але д. Ярцев не *столичний франт*, а щось далеко більше. Д. Ярцеву поталанило якось написати п'єсу — річ не мала, а ще до того д. Ярцев був, здається, якийсь недовгий час і одним з режисерів театру Комісаржевської. Завважте — того театру, де потім запанував був і сам д. Мейєрхольд! Нині, — д. Ярцев театральний рецензент „Кієв. Мисли“. „Чин“ тоже не слишком большой, но и не то, чтобы совсем малый“. Матінко Божа, *треба ж якось звернути на себе увагу!* Зрозуміло кожному! І ось дилема: пиши просто, як належить писати серйозному критику, — не завважить ніхто, — *роскатай, як то кажуть по російському „в пух и прах“, — гомін, скандал, — а справу врятовано: тебе завважили й спостерегли!* І ось перед вами, — Перун артистів, малярів, музикантів, *юрисконсульт штуки* — д. Ярцев, який одним махом, свого пера — руйнує театри, школи, просвітні заклади. „Разумейте языцы и покоряйтесь“. Це написав д. Ярцев, який скомпонував п'єсу і був навіть колись здається трохи не одним з режисерів театру Комісаржевської. Збивши геть своє перо на артистах Соловцовського театру, д. Ярцев накинувся на школу д. Лисенка. І дивна вийшла річ: школа, що попереду гаразд таки задовольняла ту ж саму редакцію „Кієвской Мисли“, не кажучи вже про інші органи, вельми відомого критика д. Чечотта, як каже д. Ярцев: „нечто такое архаичное, такое уездно-учебное, что должно быть и среди драматических школ — мало похожих“. Про смак, повторяємо, звичайно, не сперечаються, і д. Ярцев має рацію балакати з свого погляду тим більше, що з того злосчасного вечора він почував себе зовсім негаразд... На нього справили надзвичайний вплив

фактори, що мали безперечний, безпосередній зв'язок з драматичною штукою: „сырия стены народной аудиторией“, „крашенные шкапы с мертвыми „дозволенными книжками“, „грязные коридоры“ — а крім всього цього і „гражданский“, „народно-аудиторский выбор“ творів, що читалися на вечері школи Лисенка. Тут-то мабуть й закопано собачку. Звичайно, у народній аудиторії, яку збудовано на народні шаги з метою „народно-аудиторскою“, себто з метою просвітити народні маси, — нема ні розкішних пано, ні взагалі усієї „літургично-істерично-трансцендентально-ірреально-естетично-філософської“ обстанови театру Мейєрхольда, а „гражданскія“ твори муляють тонке, аристократичне вухо <...>. В психіатрії цей енергичний настрій зветься: *mania grandiosa*, а в літературі, мабуть, „*сверхкритика*“, якої дасть-біг зрозуміти звичайним смертним. <...> Чи-ж можна після цього надавати хоч будь яку вартість слову д. Ярцева?» [29, с. 3].

У листопаді 1909 року Київський окружний суд розглянув «дуже цікаву в принциповому відношенні справу: артист театру „Соловцов“ п. Варський, незадоволений відгуком П. М. Ярцева про його сценічне обдарування, звинуватив останнього в образливому лихослів'ї. <...> Резолюцією суду — П. М. Ярцева визнано виправданим» [23, с. 678]. Цю резолюцію із радістю підтримав «видатний критик-марксист» — Вацлав Вацлавович Воровський, який обстоював «права рецензента та межі „законної“ образливості панів акторів» і закликав: «Хай стане зброєю критики жорстоке лихослів'я» [3, с. 478–479].

Однак актор Варський не заспокоївся і подав апеляцію. 1910 року відбувся суд, під час якого захисник Варського звернувся до суддів: «Від вас, п.п. судді п. Варський чекає рішення цього питання про стосунки актора і критики» [24, с. 329]. 17 жовтня 1910 року видання Кугеля повідомило про розгляд справи у сенаті, після чого було «ліквідовано безпідставну думку, пущену під час відомого скандалу в Києві <...> ніби рецензент не має права, з точки зору закону, прибігати до кваліфікацій, котрі знецінюють актора» [28, с. 328–329].

У своїх дописах Кугель захищав не актора, він захищав свою корпорацію і... власний стиль, про який сучасники залишили чимало спогадів: «Не пише, а лається, немов на майдані, Кугель. <...> Особливо критикують та обурюються поведінкою Кугеля та Беляєва, які під час викликів демонстративно стають у перший ряд і при виході артистів повертаються спиною до сцени, роблять гримаси та голосно лають нас непристойними словами. Ймовірно, Кугель викине якусь непристойну витівку» [26, с. 391]; під час репетицій Станіславський все озиряється і просить акторів: «Давайте не будем драгувати Кугеля» [7, с. 214]. А далі, у той самий час, коли розгортався «київський інцидент», описує «картинку з життя»: «8 квітня 1909 року в Санкт-Петербурзі, перша вистава „Царських воріт“. Я стою у дверях партеру. Публіка відчайдушно шумить, кричить

у коридорі <...> Із шумом відчиняються двері, на порозі зупиняється Кугель і розмовляє зі співрозмовником, який стоїть у коридорі. Через відчинені двері вривається шум наговпу. Хтось, хто стоїть поряд зі мною, намагається зачинити двері, п. Кугель самовпевнено на нього поглядає» і, не змінюючи пози, продовжує розмову про те, який змучений («та ви б посиділи десять років на рецензентському кріслі!»), а далі, «позіхаючи на весь рот і зачісуючись, критик постояв поруч зі мною, зітхнув і пішов судити про мистецтво» [27, с. 463].

Невдовзі все повернулося — і до Кугеля, і до Ярцева. Після прем'єри п'єси Ярцева у театрі Незлобіна «розігрався скандал, якого не пам'ятають театральні літописи» [2, с. 883–884], а на Кугеля було здійснено напад («Нижче читачі знайдуть подробиці здійсненого на мене актором Смоленським нападу» [12, с. 106], який викликав співчуття «групи осіб»: «Група осіб, які пишуть про театр, маючи на увазі присвятити особливе засідання Союзу театр[альних] критиків образі, нанесеній актором Смоленським А. Р. Кугелю — “вважає за необхідне і справедливе висловити як почуття обурення з приводу того, що трапилося, так і своє щире повагу до А. Р. Кугеля, який протягом двадцяти років чесно і непохитно стояв на важкій посаді театрального критика”» [1, с. 106].

Згадуючи «київський інцидент», різні автори здебільшого акцентували увагу на «акторах, тероризованих вкрай рецензіями П. Ярцева», на тому, що «більшість глядачів була на боці акторів», згадували, як рецензент газети «Рада» на питання «чи вважає він образливі, жовчні рецензії Ярцева за справедливі й корисні», відповів «розуміється, ні... але преса му- сить солідарно захищати волю думки і свій престиж», а Ярцев і далі «ще з більшою настирливістю нищив акторів» [18, с. 128]; характеризували Ярцева як автора, який «допускав у рецензіях образливі для акторів оцінки й вирази (наприклад, “нездара”, “взагалі не актор”, “ніякий режисер”)» [4, с. 85–86]; вважали, що новий рецензент, який «приїхав із Москви», «стояв на голову вище за київських рецензентів <...>. Дехто вважав його глибоким знавцем театру, жерцем музи сцени, інші сприймали його як несправедливого критика, що грубістю своєю прикриває мало не невігластво» [5, с. 27]; інші — в унісон з Кугелем — писали про «насилства над критиком» [6, с. 79].

В описі «інциденту» була прикметна деталь — цитований вище лист Л. Старицької-Черняхівської від 28 грудня було видрукувано у газеті «Рада» з передмовою, в якій авторка писала: «Високоповажна Редакція! Прошу дати місце отсій моїй замітці, яку призначено було власне для часопису російського, але, на жаль, не довелось її там надрукувати» [14, с. 3]. А це означає, що ставлення до «інциденту» істотно відрізнялося в українській і російській пресі.

Бонусом до цього мусить стати ще й незабутня репліка П. Ярцева, зафіксована П. Марковим: «Криво посміхаючись, [Ярцев] сказав: “Колись ви дізнаєтесь, яка мука бути рецензентом, йти до театру, коли не хочеш, дивитися те, на що тебе не тягне, і говорити людям правду в обличчя”. Його зауваження здалося мені абсурдом — лише згодом я на власному досвіді пізнав його жорстоку справедливість. Яка гірка книга — “Сповідь театрального критика” — могла би бути написана кожним, хто вступив на цей небезпечний, обтяжливий, але захоплюючий шлях! А тоді мені подобалося, що знамениті актори привітно, а часом запобігливо вітаються з другим знайомим мені театральним критиком» [19, с. 143] (вочевидь, в очах Маркова Ярцев хотів створити статус великомученика? ніколи не доводилося чути про муку лікаря, військового або вчителя і ненависть до обраної діяльності).

Головний висновок цієї розвідки стосується фабули «інциденту», котра виявила новий тип конфлікту.

Якщо зробити витяг із розглянутих дописів, фабула матиме такий вигляд: *столичний фронт, юристконсульт штуки у стані тапіа grandiose, коли «всесми недоволен», охоплений ідеєю свержкритики, нищив акторів, грубістю прикривав невігластво, що й викликало законне обурення і бажання акторів захистити своє право бути обуреними; преса, захищаючи свій престиж, висунула гасло «хай стане зброєю театральної журналістики жорстоке лихослів'я», бо журналіст — це великомученик («яка мука бути рецензентом!»).*

Значення «київського інциденту» для театральної журналістики можна порівняти зі «справою Дрейфуса», яка, на думку Ж. Леклерка, стала «колискою інтелектуалів» [15, с. 105]. І у Франції, і у Росії обидва сюжети — «справа Дрейфуса» і «київський “інцидент”» — засвідчили перемогу засобів масової інформації над судовою системою, однак, на відміну від Франції, де преса захищала гідність громадянина і презумпцію його невинуватості, у Росії театрально журналістика захищала своє право на лихослів'я і безкарність. Саме це і зрозумів Кугель, який, понизивши статус події, назвав київський вибух інцидентом, однак помітно запанікував і заходився гасити пожежу, що у перспективі могла би знищити його бізнес — профільний журнал «Театр и искусство». Рішення суду на користь преси стало прецедентом, який визначив нові правила гри і межі дозволеного у стосунках театру і преси.

Крім того, інцидент виявив різницю у ставленні до нього з боку столичних і «провінційних» (київських) журналістів, адже останні, хоч і не одразу, а все ж відмовилися друкувати дописи Ярцева, що означало бойкот, після чого той змушений був тікати до Москви.

Таким чином, перетворившись із місцевої події на загальноросійську театральну війну статусів, «київський “інцидент”» став маркером конфліктів нового типу (столиця — провінція, мистецтво — преса).

Література

1. *** // Театр и искусство, 1909. 8 февр. № 6. С. 106.
2. Бескин Эм. Московские письма (53) // Театр и искусство. 1910. № 46. С. 883–884.
3. Воровский В. Из записной книжки публициста. 27 сентября 1909 // Воровский В. Эстетика. Литература. Искусство. Москва: Искусство, 1975. С. 478–479.
4. Городиский П. (1961). Київський театр «Соловцов». Київ: Держ. в-во образотв. мистецтва і муз. л-ры УРСР.
5. Дейч А. Голос памяти: Театральные впечатления и встречи. Москва: Искусство, 1966.
6. Зайцев Б. П. М. Ярцев // Зайцев Б. Мои современники: Собр. соч. в 5 т. Москва: Русская книга, 1999. Т. 5. С. 74–83.
7. Из записей в протоколах спектаклей МХТ. Спектакль «Дядя Ваня». 25 января 1909 г. (1953) // Станиславский К. Статьи. Речи. Беседы. Письма. Москва: Искусство, 1953. С. 214.
8. Інцидент у театрі «Соловцов» // Рада. 1908. 6 ноября. № 217. С. 4.
9. К «Киевской истории» // Театр и искусство. 1908. 28 сент. № 39. С. 665.
10. Киевский «инцидент» // Театр и искусство. 1908. 12 окт. № 41. С. 701–702.
11. Клековкін О. Подія в історії мистецтва: виробництво статусу // Сучасне мистецтво. 2018. № 14. С. 214–226.
12. Кугель А. Два слова // Театр и искусство. 1909. 8 февр. № 6. С. 106.
13. Кугель А. Киевская «история» // Театр и искусство. 1908. 28 сент. № 39. С. 676–680.
14. Л. Ч. [Людмила Черняхівська] Лист до редакції // Рада. 1908. 28 груд. № 263. С. 3.
15. Леклерк Ж. Соціологія інтелектуалів / пер. з фр. Н. Біляєвої та Є. Бруль-Брушковського. Львів: Ахілл, 2009. 160 с.
16. Листи до редакції // Рада. 1908. 28 верес. № 222. С. 4.
17. Маленькая хроника // Театр и искусство. 1909. 13 сент. № 37. С. 634.
18. Мар'яненко І. Моє життя — моя праця // Червоний шлях. 1936. № 1.
19. Марков П. Книга воспоминаний. Москва: Искусство, 1983.
20. Отверті листи до д. П. М. Ярцева // Рада. 1908. 13 листоп. № 223. С. 4.
21. Письма в редакцию // Киевлянин. 1908. 28 сент. № 264. С. 3.
22. Письмо из Киева (По поводу инцидента в театре «Соловцов») // Театр и искусство. 1908. 28 сент. № 39. С. 679–680.
23. По провинции // Театр и искусство. 1909. 4 окт. № 40. С. 678.
24. По провинции // Театр и искусство. 1910. 11 апр. № 15. С. 328–329.
25. Резолюция съезда // Театр и искусство. 1909. 22 марта. № 12. С. 215.
26. Станиславский К. Письмо С. Флерову [1 марта 1901 г. Петербург] // Станиславский К. С. Собрания сочинений: В 9 т. Москва: Искусство, 1995. Т. 7.
27. Станиславский К. Художественные записи. 1908–1913 // Станиславский К. Собрания сочинений: В 9 т. Москва: Искусство, 1993. Т. 5. Кн. 1.
28. Финал процесса // Театр и искусство. 1910. 17 окт. № 42. С. 328–329.
29. Черняхівська А. Столичний рецензент // Рада. 1908. 28 груд. № 263. С. 3.

References

- *** (1909, February 8). *Teatr i iskusstvo*, 6, 106 [in Russian].
- Beskin, Em. (1910) *Moskovskie pisma* (53) [Moscow letters (53)]. *Teatr i iskusstvo*, 46, 883–884 [in Russian].
- Cherniakhivska, L. (1908, December 12). *Stolychnyi retsenzent* [A critic from the capital]. *Rada*, 263, 3 [in Ukrainian].
- Deych, A. (1966). *Golos pamyati: Teatralnyie vpechatleniya i vstrechi* [Voice of the memory: Theatre accounts and encounters]. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Final protsesssa (1910, October 17). [The ending of the process]. *Teatr i iskusstvo*, 42, 328–329 [in Russian].
- Horodyskyi, P. (1961). *Kyivskiy teatr "Solovtsov"* [The Solovtsov Kyiv Theatre]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR [in Ukrainian].
- Intsident u teatri "Solovtsov" (1908, November 6). [The Incident in the Solovtsov Theatre]. *Rada*, 217, 4 [in Ukrainian].
- K "Kievskoy istorii" (1908, September 28). [On the "Kyiv story"]. *Teatr i iskusstvo*, 39, 665 [in Russian].
- Kievskiy "intsident" (1908, October 12). [The Kyiv "incident"]. *Teatr i iskusstvo*, 41, 701–702 [in Russian].
- Klekovkin, O. (2018). *Podiia v istorii mystetstva: vyrobnytstvo statusu* [An event in the history of art: A production of a status]. *Suchasne mystetstvo*, 14, 214–226 [in Ukrainian].
- Kugel, A. (1908, September 28). *Kievskaya "istoriya"* [The Kyiv "story"]. *Teatr i iskusstvo*, 39, 676–680 [in Russian].
- Kugel, A. (1909, February 8). *Dva slova* [Couple of words]. *Teatr i iskusstvo*, 6, 106 [in Russian].
- L. Ch. [Liudmyla Cherniakhivska] (1908, December 28). *Lyst do redaktsii* [A letter to the editorial board]. *Rada*, 263, 3 [in Ukrainian].

- Leclerc, G. (2009). *Sotsiologhiia intelektualiv* [Sociology of the intellectuals], transl. N. Biliaieva and Ye. Brul-Brushkovskiy. Lviv: Akhill [in Ukrainian].
- Lysty do redaktsii (1908, September 28). [A letter to the editorial board]. *Rada*, 222, 4 [in Ukrainian].
- Malenkaya hronika (1909, September 13). [A small chronicle]. *Teatr i iskusstvo*, 37, 634 [in Russian].
- Marianenko, I. (1936). Moie zhyttia — moia pratsia [My work is my life]. *Chervonyi shliakh*, 1 [in Ukrainian].
- Markov, P. (1983). *Kniga vospominaniy* [Memoirs]. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Otverti lysty do d. P. M. Yartseva (1908, November 13). [A reply to P. Yartsev]. *Rada*, 223, 4 [in Ukrainian].
- Pisma v redaktsiyu (1908, September 28). [Letters to the editorial board]. *Kievlyanin*, 264, 3 [in Russian].
- Pismo iz Kieva (Po povodu intsidenta v teatre "Solovtsov") (1908, September 28). [A letter from Kyiv (On the incident at the Solovtsov Theatre)]. *Teatr i iskusstvo*, 39, 679–680 [in Russian].
- Po provintsii (1909, October 4). [Provincial news]. *Teatr i iskusstvo*, 40, 678 [in Russian].
- Po provintsii (1910, April 11). [Provincial news]. *Teatr i iskusstvo*, 15, 328–329 [in Russian].
- Rezolyutsiya sezda (1909, March 22). [Resolution of the convention]. *Teatr i iskusstvo*, 12, 215 [in Russian].
- Stanislavski, K. (1953). Iz zapisey v protokolakh spektakley MHT. Spektakl "Dyadya Vanya". 25 yanvarya 1909 g. [From the notes in the protocols of Moscow Art Theatre productions. "Uncle Vanya." January 25, 1909]. In Stanislavskiy K. *Stati. Rechi. Besedy. Pisma* (p. 214). Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Stanislavski, K. (1993). Hudozhestvennyie zapisi. 1908–1913 [Art notes. 1908–1913]. In Stanislavski K. *Sobraniye sochineniy: v 9 t.*, vol. 5, book 1. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Stanislavski, K. (1995). Pismo S. Flerovu [1 marta 1901 g. Peterburg]. In Stanislavski, K. *Sobraniye sochineniy: v 9 t.* T. 7. Moscow: Iskusstvo, 1995 [in Russian].
- Vorovskiy, V. (1975) Iz zapisnoy knizhki publitsista. 27 sentyabrya 1909 [From the journalists' notebook. September 27, 1909]. In Vorovskiy, V. *Estetika. Literatura. Iskusstvo* (pp. 478–479). Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Zaytsev, B. (1999) P. M. Yartsev [P. Yartsev]. In Zaytsev B. *Moi sovremenniki. Sobr. soch. v 5 t.*, vol. 5 (pp. 74–83). Moscow: Russkaya kniga [in Russian].

Klekovkin O.

The Kyiv "Incident": A War of Statutes

Abstract. The paper focuses on the reconstruction and analysis of the so-called Kyiv "incident" (1908) that marked a new type of conflict in the theatre life and developed a new disposition in the theatrical community. What constituted the incident was a collective refusal of the actors to proceed with the play until the theatre reporter and critic Petr Yartsev (1870–1930) would not leave the premises of the Solovtsov theatre. This "incident" roused the theatrical community, becoming the subject of intense discussions in the All-Russia press during the 1908–1910. It was covered in dozens of short notices and disputes; however, it was never analyzed from the standpoint of the change in statuses and dispositions: the researchers mainly pointed out at the "progressive" aesthetic ideas of the *Moscow critic* and *backward province*. This, probably unintentionally, again trapped the discussion within the limitations of the "Russian world." Sometimes, though, Petr Yartsev, the theatre journalist who provoked the conflict, was even considered conservative in his artistic taste (while, in reality, someone's aesthetic taste is not relevant until it becomes a factor of a proven impact or a marked of a covert collision). Nevertheless, the witnesses and participants of the "incident" left enough testimonies to analyze it as a marker of new tendencies in the theatre culture, in particular, as a marker of development of new relations between theatre and theatre journalism, especially taking into account that during the period, similar incidents occurred not only in Kyiv. Hence, this phenomenon became widespread and revealed the new type of conflict. A. Kugel, an editor of the Saint Petersburg journal *Theatre and Art* (*Teatr i iskusstvo*), played a significant role in development of this new disposition. Having turned from the local event into the All-Russia war of statuses, the Kyiv "incident" announced the era of the new type of conflicts (metropolis vs province, art vs the press). The court judgement in favor of the press became a *precedent* that defined the new *rules* and *boundaries* in the relations between theatre and the press.

Keywords: theatre journalism (criticism) by Petr Yartsev, theatre journalism (criticism) by A. Kugel, critical discourse, the status of criticism, the Kyiv "incident."